

UOT 371

TƏRBİYƏDƏ HÜQUQ MƏDƏNİYYƏTİNİN ROLU**Cəmilə Qabil qızı Qasımova***Bakı Qızlar Universitetinin magistrantı***ORCID:** 0009-0003-6401-9201**E-mail:** cemilegasimova52@gmail.com*Açar sözlər: hüquq mədəniyyəti, hüquq, tərbiyə, anlayış, mədəniyyət**Ключевые слова: legal culture, law, education, understanding, culture**Key words: правовая культура, право, образование, понимание, культура*

Elmi araşdırmalar və təcrübə göstərir ki, müasir dövrdə şagirdlərin tərbiyəsi, o cümlədən onların hüquq tərbiyəsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Hüquq tərbiyəsi üzrə aparılan işlər isə şagirdlərdə hüquq mədəniyyətinin formalaşmasına ciddi şəkildə təsir göstərir. Bu baxımdan hüquq mədəniyyəti anlayışının mahiyyətinin tədqiqi önəmlidir.

Hüquq mədəniyyəti anlayışına aydınlıq gətirməzdən öncə “mədəniyyət” anlayışının mahiyyətini açmaq məqsəduyğun olar.

Mədəniyyət bəşəriyyətin əsrlər boyu maddi və mənəvi tələbatından yaranan çox dəyərli nailiyyətdir. Mədəniyyət cəmiyyətin sonrakı inkişafında ənənə şəklini alır. Bu anlayışın yaranması müəyyən tarixə malikdir. Sivilizasiya mənasında mədəniyyət Avropa elmində bəşəriyyət tarixinin yaşadığı vəhşilik, barbarlıq və sivilizasiya kimi nəzərdən keçirilən üç dövrün daha sonuncu mərhələsini ifadə etmək məqsədilə olunan istifadə olunan termdir. Birinci dəfə 1767-ci ildə həmin mənada bu termin şotland filosofu A. Fergüson tərəfindən dilə və yazıya gətirilmişdir. Daha sonra yuxarıda göstərilən bölgünü L. Morqan əsaslandırmağa çalışmışdır.

Professor Fuad Məmmədovun fikrincə, Mədəniyyət insanın ağılı, hissləri, fiziki əməli ilə yaradılan müsbət əməllərdir. Bununla yanaşı o tarixi prosesdir, biliyin inkişafına, rifahına doğru yoldur. Mədəniyyətin inkişafının əsasını təşkil edən əsas motiv insan həyatının qorunub saxlanması və yaxşılaşdırılması qayğısıdır: “Elmi anlamda mədəniyyət – təbiətin, insanın özünün və cəmiyyətin dərk edilməsi, dəyişdirilməsi prosesidir, nəticədə yaradılan əqli-mənəvi, maddi dəyərlər və normalar, habelə onların qorunma və ötürmə texnologiyalarıdır”. Hər bir xalqın dili, ədəbiyyatı, incəsənəti, folkloru, ənənələri, mədəni irsi onun mədəniyyəti sayılır.

Mədəniyyət haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununda vurğulanır: “Mədəniyyət-ədəbiyyat və incəsənət daxil olmaqla cəmiyyətin və sosial qrupların maddi, mənəvi, intellektual və emosional xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirən, insanların həyat tərzini, birgə yaşayış qaydalarını, mənəvi dəyərlər sistemini əhatə edən xüsusiyyətlərin məcmusudur”.

Azərbaycan dilinin izahlı lüğətində mədəniyyət anlayışının mahiyyəti belə aydınlaşılır: 1. İnsan cəmiyyətinin istehsalda, ictimai və mənəvi həyatda əldə etdiyi nailiyyətlərin məcmusu. 2. xalqın və ya sinfin müəyyən dövrdə əldə etdiyi belə nailiyyətlərin səviyyəsi. 3. savadlılıq, elmlilik” (2, s. 317). Azərbaycan Sovet ensiklopediyasında da “mədəniyyət” anlayışının izahı verilmişdir. Mədəniyyət anlayışı müəyyən tarixi dövrlərin, ictimai iqtisadi formasiyaların, konkret cəmiyyətlər, xalq və millətlərin maddi və mənəvi inkişaf səviyyəsini səciyyələndirmək (məsələn, antik mədəniyyət, sosialist mədəniyyəti və s.), həmçinin fəaliyyət və həyatın spesifik

sahəsini birləşdirmək üçün (iş mədəniyyəti, bədii mədəniyyət, məişət mədəniyyəti və s.) işlədilir. Hüquq mədəniyyəti anlayışına hərtərəfli baxış gərəklidir. Ümumiyyətlə, hüquq mədəniyyəti deyəndə nə anlaşılır? Hər bir xalqın hüquq mədəniyyəti onun hüquq düşüncəsinin tarixi təkamülündən və davranış modelindən qaynaqlanır. Hüquq mədəniyyəti ilkin yanaşmada bəzən konkret hüquq münasibətlərinə şamil edilən anlayış kimi başa düşülür.

Hər bir şəxsin davranışı, düşüncəsi onun bir hüquq subyekti kimi hüquqi mədəniyyətinin göstəricisidir. Hüquq mədəniyyətinin ən vacib komponenti hüquq düşüncəsidir. Hər bir şəxsin hüquq çərçivəsində davranışı onun həm də hüquq düşüncəsinin ifadəsidir. Bəşəriyyət son nəticədə belə qənaətə gəldi ki, bütün ictimai formasiyalar, bütün dövlətlər fərdin hüquqlarının reallaşdırılması və təmini fonunda əhəmiyyətli olur.

“Hüquq mədəniyyəti” anlayışına “Hüquq ensiklopedik lüğət”ində bu anlayışa aşağıdakı tərif verilir: “Hüquq mədəniyyəti” tarixi inkişaf gedişində əldə edilmiş və yenidən təkrar olunan hüquq sərəvətlərinin (prinsiplərin, normaların, kateqoriyaların, biliklərin, hüquqi-texniki, hüquqi-təşkilati normaların) məcmusudur (4, s. 506). Cəmiyyətimizdə hüquq mədəniyyəti hüququn müstəqil Azərbaycanımızda gedən din quruculuq işlərinin zəruri amilinə çevrilməsi, dövlət həyatının və ictimai həyatın hüquqi əsasının dönmədən inkişaf etdirilməsi və təkmilləşdirilməsi, hüquqi şüurun və hüquqi düşüncənin, hüququn təbliğ olunması və hüquq tərbiyəsi istiqamətində fəal işin aparılması, insanların ümumi mədəniyyətinə əsaslanır. Adamlarda, o cümlədən tələbələrdə hüquq mədəniyyəti üzrə müntəzəm, mütəşəkkil, məqsədyönlü işin aparılması dövlət idarəetməsinin təkmilləşdirilməsinin və hüquq qaydalarının möhkəmləndirilməsinin çox vacib şərtidir.

Hüquq mədəniyyəti şəxsiyyətin ümumi mədəniyyətinin tərkib hissəsidir. ümumi mədəniyyətin sistemində özünəməxsus yer tutur. Ümumi mədəniyyətə yiyələnmiş şəxsdə hüquq mədəniyyəti yüksək səviyyədə inkişaf edə bilməz. Biz “mədəniyyət” anlayışının mahiyyətini açmağa, ona tərif verməyə çalışdıq. İndi hüquq mədəniyyəti anlayışının mahiyyətini aydınlaşdıraraq. Lakin hüquq mədəniyyəti anlayışına tərif verməzdən əvvəl “hüquq” sözünün özünün mahiyyətini izah etməyə ehtiyac var. “Hüquq ensiklopedik lüğəti”ndə hüquqa belə tərif verilir: “Hüquq - dövlət tərəfindən qorunan ümumməcburi sosial normalar sistemi”dir (4, s. 498). Hüquq, onu yaradan sinfin xidmətində durur. Dövlət öhdəsinə düşən vəzifələri hüququn köməyi ilə reallaşdırır. Tarixdə hüququn dörd tipi məlumdur: quldarlıq hüququ, feodal hüquq, kapitalist hüququ, sosialist hüququ.

Hüquq dövlətlə qırılmaz tellərlə bağlıdır. Əmək bölgüsünün, həmçinin ictimai istehsalın mübadiləsi prosesinin mürəkkəb xarakter alması hüququn meydana gəlməsinin başqa bir zəruri səbəbidir. Azərbaycan dilinin izahlı lüğətində deyilir: Hüquq dövlət tərəfindən müəyyən edilmiş, yaxud sanksiyalaşdırılmış ümumi-məcburi davranışı qaydalarının (normaların) məcmusu; onların riayət olunmasını dövlət təmin edir. Hüquq vasitəsilə adamların (kollektivlərin) davranışlarını müəyyən tərdə tənzimləyir, özünün mənafeyinə cavab verən ictimai münasibətləri möhkəmləndirir və inkişaf etdirir (2, s. 273)

Hüquq mədəniyyətinin vacib komponentlərindən biri də məhz hüquqların hüdudunu düzgün müəyyən etməkdir. Hər bir şəxs başa düşməlidir ki, onun hüququ digər vətəndaşın hüquqlarını sərhdədinə kimidir. Dünyanın qlobal hüquq problemləri ilə bərabər fərdi hüquqlar və onların reallaşdırılması məsələsi də bugünkü hüquq mədəniyyətinin əsas istiqamətlərindəndir. R. Aslanovanın fikrincə, mədəniyyət insanın mahiyyət qüvvələrinin inkişafı üçün adamların

yaradıcılıq fenomeninin başa düşülməsinə yardımçı olur. (9, Hüquq mədəniyyəti məqaləsi).

Hüquq tərbiyəsinin ilk mərhələsində uşaqlarda hüquqa aid hüquq normalarına aid hissiyyat yaradılır. Uşaqlar duymalıdır ki, cəmiyyətdə, o cümlədən adamlar arasında davranış əxlaq normaları ilə yanaşı hüquq normalarına uyğun tənzimlənir. Hər bir uşaq hiss etməlidir ki, cəmiyyətdə hüquq normaları mövcuddur.

Cəmiyyətə zidd hərəkətlərin səbəbləri, ilk növbədə, insanın hüquqi şüurunun aşağı səviyyədə olması ilə, cəmiyyət və hüquq haqqında yanlış təsəvvürləri ilə, şəxsiyyətlə cəmiyyət arasında, onların tələbləri arasında pozulmuş münasibətlərlə şərtlənir. Bu hal hüquqi şüurun, bütövlükdə hüquq tərbiyəsinin vacibliyini göstərir.

Bunu da qeyd etmək yerinə düşərdi ki, ölkə ərazisində internetin əlçatanlığı da Azərbaycan insanının hüquqi biliyinin inkişafında mühüm və əvəzsiz rol oynayır. Qanunları bilən, əməl edən insan olaraq haqqını tələb edən vətəndaş, mümkün qədər səhv etməməyə çalışacaq. Dəməli, hüquqi maarifləndirmə prosesidir özü də, qətiyyətlə birtərəfli deyil, çoxtərəfli prosesdir. Bu gərəqli prosesin təməli də əslində ailədə qoyulmalıdır. İnsanın ilk məktəbi onun ailəsi sayılır. Təbiidir ki, ailədə verilən biliklər məktəbi əvəz etmir.

Problemin aktuallığı. Hər bir vətəndaşın hüquq mədəniyyətinə yiyələnməsi zərurəti son dövrlərdə xüsusilə əhəmiyyət kəsb edir. Bu baxımdan şagirdlərdə hüquq mədəniyyətinin formalaşdırılması vacibdir.

Problemin elmi yeniliyi. Hüquq mədəniyyəti anlayışının mahiyyəti və onun formalaşdırılmasının yolları araşdırılmışdır.

Problemin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Tədqiqatın nəticələri şagirdlərin, eləcə də kiçik yaşlı məktəblilərin hüquq mədəniyyətinin formalaşdırılmasında istifadə edilə bilər.

Ədəbiyyat

1. Abbasov A.N. Şagirdlərin hüquq tərbiyəsi. Bakı: Maarif, 1983.
2. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. Dörd cilddə. III cild. Bakı: Şərq-Qərb, 2006, 672 s.
3. Bədirov A. Tələblərdə hüquq mədəniyyətinin formalaşdırılması. Ped.ü.fəls.dok. elmi dərəcəsi açmaq üçün dissertasiyasının avtoreferatı. Bakı: 2008, 28 s.
4. Dadaşzadə A.M. Hüquq ensiklopedik lüğəti. Bakı: Baş redaksiyası, 1991, 544 s.
5. Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi. Dərslik. Bakı: Polis akademiyası. 2007.
6. Lazerev V.V. Ümumi dövlət və hüquq nəzəriyyəsi. Bakı: Qanun, 2007.
7. Məmmədov F. Sivil cəmiyyətlərdə hüquq mədəniyyəti problemi <https://www.xalqcebhəsi.az/news/project/70885.html>
8. Səs qəzeti. Mədəniyyət hüququ, <https://sesqazeti.az/news/heydaraliyev100>
9. Vəkilov S. Hüquq mədəniyyəti məqaləsi. <https://az.strategiya.az/news.php?id=143165>

Д.Г. Гасимова**Сущность понятия юридического Культура
Резюме**

Азербайджан – страна, основанная на принципах правового государства. Согласно этому принципу государство регулирует и защищает права каждого человека. Таким образом, для каждого члена общества в равной степени гарантируются такие основополагающие принципы, как права и свободы граждан, право на жизнь и равенство. Государство обеспечивает защиту прав и обеспечивает правовые гарантии каждого человека независимо от его гражданства. При этом развитие правовой культуры направлено на знание и защиту как своих прав, так и прав других. Таким образом, правовая культура способствует формированию правового сознания каждого человека и его поведения в соответствии с правовыми нормами. Это еще больше укрепляет правовую базу общества.

J.G. Gasimova**The essence of the concept of legal Culture
Summary**

Azerbaijan is a country based on the principles of legal state. According to this principle, the state regulates and protects the rights of every individual. Thus, fundamental principles such as the rights and freedoms of citizens, the right to life and equality, are guaranteed equally for every member of society. The state ensures the protection of rights and ensures the legal guarantees of every individual, regardless of their citizenship status. At the same time, the development of legal culture aims to know and protect both our own rights and the rights of others. Thus, the legal culture promotes the formation of legal consciousness of each individual and their behavior in accordance with legal norms. This further strengthens the legal base of the society.

Redaksiyaya daxil olub: 26.08.2024